

Д.Б. Асымова*¹

¹PhD докторы, аға оқытушы
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан
E-mail: Damu_kaznpu@mail.ru

XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОТБАСЫНЫҢ ВИЗУАЛДЫ БОЛМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Аңдатпа

Бұл мақалада XX ғасыр басындағы отбасы тарихы тақырыбындағы визуалды деректер қарастырылған. Аталмыш деректердің ерекшелігі, ақпараттылығы сонымен қатар отбасы тарихы мен тұтас елдің тарихи жадын қалыптастырудағы деректік мүмкіндіктер мен дәрменділігін анықтау болып табылады. XX ғасырдың басындағы отбасы тарихының визуалды деректеріне сипаттама беру арқылы, отбасылық репрезентациясының мақсатын, философиясын талдау арқылы қорыту. Отбасы тарихының визуалды деректер негізінде отбасы ішіндегі дәстүр, діл, гендерлік аспектілеріне, туысқандық байланыстар мен ара-қатынасын түсіну арқылы тарихи кезеңдердің отбасы өміріне әсер ету деңгейін, отбасы мүшелерінің тарихи жағдайларға бейімделуі негізінде жаңа мінез-құлық пен өзін ұстау ерекшеліктеріне баса назар берілді. XX ғ. бастапқы жылдарындағы отбасы тарихын, отбасы жағдайында дүниетанымдық көзқарастар қалыптасу, тұлға тәрбиелену мәселелері визуалды деректер негізінде зерттеу мәселесі көтеріліп отыр. Визуалды деректердің сан көптілігінің арасынан мақалада көбінесе фото деректер қарастырылды. Себебі фото деректер, қазіргі көптеген ғылымдарда мәселен, тарих, мәдениет, әлеуметтану тағы басқа да, фотосуретті дерек ретінде жетекші орындардың біріне қойып отыр, ең алдымен оның даму динамикасы мен дәуірдің өзіндік көркемдік құжатына айналу мүмкіндігіне, әлеуметтік құбылыстар мен үдерістерге сипаттама бере алатындығына байланысты болып отыр.

Кілт сөздер: Отбасы тарихы, визуалды деректер, фото деректер, тарихи жады, отбасылық жады, гендерлік аспектілер, дәстүр мен модернизм, тәрбие, діл, үлгі, өсиет, ата-баба жолы, болмыс, мінез-құлық.

Assymova D.B.*¹

¹PhD, Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan
E-mail: Damu_kaznpu@mail.ru

FEATURES OF THE VISUAL IDENTITY OF THE FAMILY AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

Abstract

This article discusses visual data on the topic of family history at the beginning of the twentieth century. The specifics, informativeness of these data, as well as the identification of data opportunities and intelligence in the formation of family history and historical memory of the country as a whole. Generalization by characterizing the visual data of family history at the beginning of the twentieth century, by analyzing the purpose, philosophy of family representation. In the visual data of family history, the emphasis was placed on the level of influence of historical periods on family life, on the peculiarities of new behavior and behavior based on the adaptation of family members to historical conditions by understanding the aspects of traditions, mentality, gender within the family, kinship ties and relationships. The problem of studying the history of the family in the early years of the XX century, the formation of worldview views in the family environment, personality education on the basis of visual data is raised. Among the multiplicity of visual data in the article.

Keywords: family history, visual data, photo data, history memory, family memory, gender aspects, tradition and modernism, upbringing, mentality, model, testament, ancestral path, being, behavior.

Асымова Д.Б. *1

*¹PhD, Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан
E-mail: Dami_kaznpu@mail.ru*

ОСОБЕННОСТИ ВИЗУАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СЕМЬИ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Аннотация

В данной статье рассмотрены визуальные источники по теме история семьи начала XX века. Специфика, информативность визуальных источников, а также выявление конкретных возможностей и действенности в формировании истории семьи и исторической памяти страны в целом. Обобщение путем описания визуальных данных семейной истории начала XX века, анализа цели, философии семейной репрезентации. В статье через призма исторического анализа визуальных источников проанализированы и особое внимание уделено традициям, менталитету, гендерным аспектам внутри семьи, уровню влияния исторических периодов на семейную жизнь через понимание родственных связей и взаимоотношений, особенностям нового поведения и поведения членов семьи на основе адаптации к историческим условиям. Поднимаются вопросы изучения истории семьи в первые годы XX в., формирования мировоззренческих установок в условиях семьи, воспитания личности на основе визуальных данных. Среди множества визуальных источников в статье часто рассматривались фото источники. Потому что фото источники, во многих науках, таких как история, культура, другие, занимают одно из ведущих мест в качестве источников, прежде всего благодаря динамике их развития и способности стать своеобразным художественным документом эпохи, высокой информативности и возможностью дать характеристику социальным явлениям и процессам в целом.

Ключевые слова: семейная история, визуальные данные, фото источники, история памяти, семейная память, гендерные аспекты, традиции и модернизм, воспитание, менталитет, модель, завещание, путь предков, сущность, поведение.

Кіріспе. Ұрпақтар сабақтастығы мен отбасы өміріндегі өзгерістерді, әлеуметтік тарихқа генеалогиялық көзқарастар жағынан қарастыратын болсақ, оның практиктері кәсіпқойлық пен әдіснамалық талғампаздықтың жаңа стандарттарын енгізгенімен, генеалогиялық зерттеулер отбасылық және этникалық «тамырларды» қалпына келтіруге қызығушылықтың қайта жанданушысында [1]. Сонымен бірге, әлеуметтік тарихшылар отбасының дамуының тарихи сипаттамасы мен талдауына баса назар аударып, біздің өткенді төменнен жоғары түсінуімізді және қайта қарауға тырысып жүр. Отбасы индивидтерді, топтар мен институттарды зерттеуде «үнсіз серіктес» болуды тоқтатты және қоғам эволюциясының маңызды ауыспалы факторы ретінде танылды. Әйтсе де, әлеуметтік тарихшылар жинақтаған таудай деректер мен шежірешілер ашқан алғашқы адамдық байланыстар туралы жаңа бай материалдар қоры әлі де синтезделмеген. Әлеуметтік тарихшылар өз тұжырымдарының маңыздылығын әлі түсіндірмеді және бұл сәтсіздік белгілі бір әдіснамалық және философиялық жорамалдармен бөліспейтін зерттеушілер алған нәтижелерге сенімсіздікпен қарайды [2]. Алайда, егер әлеуметтік тарихшылар қауымдастықтағы, жұмыстағы және отбасылық ортадағы күнделікті өмірдің заңдылықтарын зерттесе және шежірешілер жеке тұлғаны туыстық, отбасылық және қауымдық бірлестіктер желісінде біріктіретін тектік сызықтарды анықтаса, онда әрбір зерттеудің үлесі бар болып шығады. Мұндай әңгіменің алғашқы әрекеті тарихшыларды, шежіре-шілерді, мұрағатшыларды және антропологтарды өткенді түсіну үшін генеалогиялық зерттеулерді пайдалануды зерттеу үшін біріктіреді [3]. Осы зерттеу жұмысымызда біз жоғарыда атап өткеніміздей отбасы тарихын қарастырдық. Алайда, басты деректер визуалды дерек көздері болды. Визуалды деректердің дерек ретіндегі ғылыми әлеуеті мен маңыздылығын, ақпараттылығын, жалпы қолдану деңгейі мен отбасы тарихына байланысты XX ғасыр басындағы визуалды деректердің жасырын контекстіне назар аударылды. Отбасының өткен жолы мен дәстүр мен бір тұтастығының сақтауының сырына, XX ғасыр басындағы модернизм мәселесіне де тоқталдық. Кеңес өкіметінің алғашқы екі онжылдығында отбасы ұғымы

айтарлықтай зардап шекті. Енгізілген жаңа заңдар мен өзгеріске ұшыраған «жаңа әлеуметтік» өмір отбасын үлкен және күрделі жан-жақты трансформацияға әкеліп, дефамилизациядан бастау алып «классикалық» кеңестік отбасының қалыптасуына дейінгі күрделі үдерісті небәрі екі онжылдықта енгізді десек болады. Бұл үдерістің нәтижесі біздің еліміздің тарихы үшін маңызы кезеңдердің бірі болып табылады.

Мақсаты. Бүгінгі таңда отбасылық тарихтың өзін-өзі қалыптастыру механизмдердің кең таралған принциптерінің бірі – визуалды репрезентация. Мақала даярлаудағы мақсатымыз ХХ ғасырдың бастапқы жылдарындағы отбасы тарихы бойынша визуалды деректерді зерттеу. Визуалды деректер негізінде қазақ отбасыны танып білу. Визуалды деректерді талдай отырып, отбасы мүшелерінің гендерлік мәселесі яғни үйдің үлкендері, ата-ана, балалар, туысқандық байланыстар, осы топтардың арасындағы өзара қатынастардың дамуының айнасы ретінде қонақжайлылық дәстүріне ерекше тоқталу, заманауи әлемдегі отбасылық мерекелердің көбеюі мен олардың отбасы қатынасының дамуындағы орнын анықтау, қазақ және қазақ жерінде сол кезеңде өмір сүрген отбасы ұғымындағы ерекшелігіне сипаттама беру арқылы, отбасындағы отағасы мен жарының рөлдеріне, отбасылық кризистер [4]. Отбасы мен бала тәрбиесі мәселесі. Отбасының сыртқы қоғаммен қатынасы тіл, дін, діл мәселелеріне жеке тоқталып тарихи зерделеу тырыстық.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу жұмысымыздың әдіснамалық базасы жүйелік талдау, синтез, салыстырмалы, пән аралық талдау, тарихи-мәдени, феноменологиялық, құрылымдық-семиотикалық көзқарас, салыстырмалы талдау, тарихи принципты, мәдениет мәтіні және бейнелер жүйесінің ерекше түрі ретінде визуалды дереккөздерді талдауға негізделген. Осы әдістерге негізделіп, Қазақстандық тарихнамада кеңестік кезеңнің әлеуметтік тарихын зерттеу үшін аудиовизуалды дерек көздері енді ғана тартыла бастағандығы, олардың теориялық-әдіснамалық игерілуі және қолда бар тарихнамалық базаға қосу өзекті және перспективалы міндет болып табылатыны анықталды [5]. Зерттеудің тарихнамалық базасын құруға мүмкіндік беретін мақала тақырыбы бойынша соңғы ғылыми зерттеулерге аналитикалық шолу жасалды. Осылайша, дереккөздерді жүйелеу және талдау жүргізілді. Анықталып, талданған дереккөздер призмасы арқылы отбасының әлеуметтікжадысындағы мазмұнды контексттің кеңейтеді және зерттелетін оқиғалар кешенін тереңірек талдауға, оларды кезең-кезеңмен бейнелеуге негіз жасайтын визуалды параметрлерді, әлеуметтік-саяси және мәдени үрдістердің динамикасын нақтылауға мүмкіндік берді [6]. Зерттеу жұмысымыздың материалдық базасы Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік кинофото-құжаттар және дыбыс жазбалары архивінің, Қазақстан Республикасы Президентінің архивінің, Астана қаласының мемлекеттік архивтері қорларының сақтаулы тұрған таңдап алынған кезеңнің кеңестік және белгісіз кеңестік және шетелдік фотосурет шеберлерінің деректері құрап отыр. Контекстік тұрғыдан шетелдік фото шеберлерінің шығармашылығы да тартылды.

Нәтижелерді талқылау. Визуалды деректердің басым көпшілігі фото деректердің мәні туралы дау – бұл шындықтың деректі көрінісі ме немесе теңдесі жоқ тілге ие толыққанды өнер ме деген түсініктер бар [7]. Заманауи мәдениетте фото деректердің бірегей бейнелеу өнері ретінде сөзсіз өзін-өзі анықтауымен сипатталады. Әрине, фото деректер болып тұтас визуалды деректер болсын мәдениетке белсенді бөлшегі, қоғамдық сананың идеологиялық, экономикалық контексттері болып саналатыны сөзсіз [8]. Сондықтан, біз қарастырып жатқан ХХ ғасыр басындағы фото деректердің ХХ ғасыр мәдениетінің доминанттары екені негізді деп есептеуге болатыны сөзсіз. ХХ ғасырдың бірінші ширегіндегі визуалды деректердің барлық түрлерін бір мақала аясында қамту мүмкін емес. Бұл жұмыста зерттеуге әрекет жасалған құжаттық-көркемдік ерекшеліктерін тұтас мәдениеттанулық талдау ХХ ғасырдың басындағы мәдени сана контекстіндегі фото деректер. Қазіргі заманғы көркем мәдениет саласында бұлыңғырлық байқалады, теледидардың әсерінен деректі және көркем арасындағы шатасулар, интернет және басқа да медиа – технологиялардың әсерінен пайда болып жатқан құбылыс [9]. 1900-1920 жылдардағы визуалды деректерден тұтас бір халықтың мәдени санасы мен динамикасы байқалады. Мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді шешу қажет:

– ХХ ғасыр бастапқы жылдарындағы фото деректерді зерттеу тәсілдерін, тұжырымдамалары мен бағыттарын анықтау;

– 1900-1920 жылдардағы мәдени сананың визуалды ойлау және визуалды деректерді қабылдау ерекшеліктерін зерттеу;

– фотографиялардың нақты жұмыстары негізінде фото деректердің табиғи факт пен фантастиканың бірлігі ретінде ерекшеліктерін зерттеу;

– деректі фильмдердегі отбасы мүшелерінің бейнелерін нысан ретінде талдау;

- тарихи уақытты деректі фильмде көрсету тәсілдерін зерттеу, фото деректер және оның мәдениеттің тарихи уақытымен байланысын анықтау;
- құжаттық мотивтердің жұмыс істеу сипатын және тарихи зерттеулердегі бейнелерді талдау. [10].

Қазақ отбасының XX ғасыр басындағы құндылықтар мен өзін ұстау мәдениетін аша алатын визуалды бейнелері, Қазақстандағы отбасы тарихының әлеуметтік үдерістерін бейнелейтін визуалды құжаттарды жинақтау бойынша ғылыми–зерттеу жұмыстары жүргізілу барысында XX ғасырдың бірінші ширегі бойынша ҚР ОМА КФДЖ (Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік кинофотоқұжаттар және дыбыс жазбалары), ҚР ПА (Қазақстан Республикасы Президентінің архиві) қорларында жұмыс жүргізілді. Атап айтқанда, ҚР ОМА КФДЖ 1900-1938 жылдар арасындағы жеке архивтерден алынған деректер фондтары ерекше құнды болып табылады, мәселен, (қор № Е-17909. Верный қаласы отбасыларға арналған тұрмыс үйлер, авторы зерттеуші-өлкетанушы В.В. Реутов, фото 1900 ж.; Қор № Е-1711, Е-1866 – Астанайская мен Алматылық епархияның жеке фондтарының коллекциялары, епархия қызметкерлерінің отбасыларымен түскен фото деректер 1901 ж. Қор № 5-3368,5-3369,5-3370,5-3371,5-3372,5-3373,5-3374. Д.П. Багаевтың жеке қор коллекциясының Павлодар облысындағы кедейшіліктен ауылын тастап қалаға көшіп бара жатқан отбасылардың фото деректері 1912 ж. Сонымен қатар, фото деректерді заманы тұрғысынан деректік әлеуетін салыстыру мақсатында Қор № Е-332, Е-333, Е-334, Е-336, Е-337 Д.К. Аманжолованың (драматург, Ұлы Отан соғысы ардагері К.Р. Аманжоловтың қызы) отбасылық жеке қор коллекциясының фото суреттері 1952 ж. Қор № Е-1573,Е-1574, Е-1575, Исмаилов Закуан Абдуллоевичтың (ІІМ полковнигі, Ұлы Отан соғысының ардагері, Берлинді алушылардың қатарында болған) жеке отбасылық фото суреттері 1963 жыл қарстырылды. [11]. Көрсетілген қорлардың фото деректерінің авторлары белгісіз.

Сонымен қатар, деректі фильмдерде қарстырылды. Қалалар мен ауылдардың аумақтарының көрінісінің визуалды ақпараттарды көрсететін 1925 жылғы «Союзкиножурнал» бірлестігінің түсірген деректі фильмдерде көрініс тапты. Деректі фильмінде:

1. Даладағы мереке.

Қолдарында туы мен елтаңба бар отбасылар мерекелік бағанының шеруі. Шабандоздар ат үстінде, түйелерде.

2. Салтанатты жиналыс.

Қала көшесі, саябақтағы жиналыс, мерекелік жиналыс, жиналыс төралқасы.

3. Қазақ ауылы.

Даладағы киіз үйлер, ұлттық ат спорты ойындары. Оратордың жиналған адамдардың алдында сөйлеген сөзі. Киіз үйдің жанында тұрмыстық заттар, балалар ойыны бейнелеген.

4. Саман жасау.

Бала шағалардың, аналарының дайын саманды түйелерге дайындау және тиеу.

5. Қаланың мерекелік көшесі.

Көшеде жалаушалары мен транспаранттары бар демонстранттар колоннасының қозғалысы, пионерлер отряды.

Осы тарихи кезеңнің аудиоматериалдары Союзкиножурнал бірлестігінің материалдарынан құралған, авторлары әр жылдары Попов, Пенулина Э., Сагимбаев, Н.Гольденберг. Деректі фильмдердің барлығы дерлік жалпы көрініс, тұрғын үйлер, инфраструктура яғни отбасы тұрмыс тіршілігінің қайнар көздері туралы жақсы ақпарат беретіні туралы анықталды. [12].

Жоғарыда көрсеткеніміздей, Қазақстан Республикасының Президент архивінің жеке тұлғалардың отбасылық қорларында жұмыс жүргізілді. Атап айтатын болсақ, ҚОР №54, бума 1, 1-109 арасындағы істер Куватовтар отбасылық жеке қорындағы фото құжаттары анықталып, жұмыс жүргізілді. Көрсетілген қор осы архивті тұрақты сақталуда тұр, қор деректері 1923-1998 жылдар арасындағы мәліметтерді қамтиды. Қор №68, бума 1, 1-64 арасындағы істер Боранкулов Сейткасымның жеке отбасылық қоры, архивте 1919-1999 жылдар аралығындғы құжаттарды тұрақты түрде сақтаулы тұр. Қор № 183, бума 1, 1-32 істер отбасы Айтхожиндардың отбасылық қорлары, 1927-2006 жылдар арасында деректерді қамтиды, архивте тұрақты түрде сақтаулы тұр. Сонымен қатар, Алматы қаласының музейлерінде құжаттық дереккөздерді анықтау жұмыстары жүргізілді; Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Ұлттық кітапханасы (Алматы қаласы) қорындағы тұрақты мерзімді баспалар сақтауында тұрған «Семья. Еженедельное иллюстрированное издание» М. 1919 ж. №1-52 шығарылымдарына аналитикалық шолу жасалды. Астана қаласының мемлекеттік архиві қорларында және Астана қаласында орналасқан музейлерінде жұмыс жүргізілді. Астана қаласының мемлекеттік архивінде фото қорлар мен

автобиографиялық жеке отбасылық қорлар анықталып қарастырылды. Деректермен жұмыс жүргізу барысында, отбасының қоршаған ортамен қатынасы өңірлік ерекшеліктерге мән беріліп қарастырылды. Мәселен, Астана мемлекеттік архивінде фото қорлардан 8 қор анықталды, жеке отбасылық қорлардың жалпы саны 86 екені белгілі болды. Архив қорларындағы фото қорлар қала тарихындағы елеулі оқиғаларды, өнеркәсіптің, мәдениеттің, білімнің, қала өмірінің басқа да салаларын дамытуға белгілі бір үлес қосқан тұлғаларды бейнелейтін позитивтермен ұсынылған. [13].

Жаңа астана тарихының бірегей құжаттарында баяндалған Қазақстанның тәуелсіздік кезеңінің құжаттары ерекше қызығушылық тудырады. Олардың ішінде: Елорданы ауыстыру, қаланың атын өзгерту, қала инфрақұрылымының өсуіне ықпал еткен арнайы экономикалық аймақты ашу туралы Президент Жарлықтары, сондай-ақ еліміздің қарқынды дамуының тірі куәгерлері болып табылатын құжаттар мен киноқұжаттар. Жаңа астана, осы жарлықтар мен бұйрықтардың астанада тұрып жатқан отбасыларға деген оңды ықпалы фото бейнелерден айқын көрсетілген. Анықталған қорлардың арасында, Қор №61, 564 іс Ұлы Отан соғысы ардагерлерінің жеке отбасылық қорлары, қор №579, 551 іс Болашов В.Ф. мен Балашова А.Г. отбасылық жеке қоры анықталды т.б. [14].

Астана қаласының мемлекеттік архивы, деректері көп әрі тың екеніне көзіміз жетті, алайда қордың барлығы кеңес заманының 1940-1950 жылдардан бастау алатынын байқадық. Қоғам мен Астананың тарихының шынайы дәлелдерін сақтайтын бірден бір ақиқаты бұл жеке қорлар. Жеке қорлар өндірісті, ғылым мен техниканы ұйымдастыруға өзінің ерекше шығармашылық үлесін қосқан, ұйымдастырған, құрастырған экономиканың көрнекті қайраткерлерінің жадын сақтайды, олардың отбасылық фото деректері көптеп тұрақты түрде сақталып тұр. [15]. Жеке шыққан құжаттар адамдардың өмірі мен қызметі, ізденістері, шешімдері, жетістіктері туралы баяндайды, олар жасаған тарихи дәуірдің келбетін түсіреді, яғни отбасының тыныс-тіршілігін көруге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының Ұлттық архивінде жүргізілген зерттеу жұмысы негізінде, жеке қорлардың саны 52 екені анықталды. [16].

Қор №79, 65/29 істері анықталып қарастырылды. Жұмыс жүргізу барысында құжаттардың барлығы дерлік 1934-2010 жылдардағы құжаттар: облыстық, қалалық ардагерлер кеңесінің материалдары (төлқұжаттар, естеліктер, фотосуреттер, естеліктер жинағы, фотоальбомдар, 2010 ж. 7 сәуірде Алматыда Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде өткен жеңістің 65 жылдығына арналған ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары); Ардагерлердің майдандағы хаттары, әскери билеттері, марапат құжаттары, орден кітапшалары, хабарлау қағаздары, отбасылық фотосуреттері, естеліктер мен өлеңдері; Астана қаласындағы «Ауғанстан соғысы мүгедектері мен ардагерлер Одағы» қоғамдық ұйымының, «Ескерткіш» іздеу салу экспедициясы, Алматы қаласындағы Орталық мемлекеттік мұрағаттың кино-фото қорының құжаттары, облыстардың және Астана қаласының мұрағаттар мен құжаттар Басқармасы тапсырған материалдар (табылған құжаттар мен кітаптардың, бейнефильмдер мен құжат көшірмелерінің тізімі – дискілерде электрондық нұсқалары бар). Қор 162, 330/2232 істері анықталды. Сариева Рысты Халесовна (1949 ж.), Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері, тарих ғылымдарының кандидатының жеке отбасылық қоры. 1967-2010 жылдардағы құжаттар: жеке басы туралы; білім туралы, ғылыми атаққа ие болу туралы, қызметтік құжаттар, марапаттау жөнінде, қор иесінің қызметі және қоғамдық қызметі туралы; мұрағат ісі саласы бойынша ынтымақтастық жөніндегі құжаттар; түрлі деңгейлердегі конференциялардың материалдары; тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесіне дайындаған автореферат пен диссертация; кітаптар, мақалалар, баяндамалар, сұхбаттар; авторлардың қолтаңбасымен қор иесіне сыйлаған кітаптары; қор иесінің жұбайы мен қызының жеке басының құжаттары; қор иесіне арналған мақалалар; фото-бейне құжаттар; электрондық жеткізгіштердегі құжаттар т.б. [17].

Бала бесігінің қасында. ҚР ОМА КФДЖ Арх.5-3507. Д.П. Багаевтың жеке қор коллекциясы, Павлодар облысы, 1917 ж.

Тағы бір мәселе – ХХ ғасырдың бастапқы жылдарындағы фотосуреттердің анонимділігі. Кескіндері суретке түсірілген адамдардан асып кеткендіктен, бұл деректер көзі жиі дыбыссыз болып қалады. Ұрпақтары қолтаңбасы жоқ ескі фотосуретте кімнің нақты суретке түсірілгенін жиі ұмытылып кетеді. Отбасылық өмірдің табиғи ағымымен түсіндірілетін дереккөздердің бөлшектенуі және толық сақталмауы отбасылық фото деректерден зерттеу объектісі ретінде анықтауға мүмкіндік бермейді және фотокөздерді жүйелеудің басқа әдісін таңдау қажеттілігіне әкеледі. Сол себепті біз үшін отбасы тарихын зерттеу аясында біз адамның яғни тұлғалардың өмірлік циклі мен өту ғұрыптарын бейнелейтін отбасылық фотосуреттерді зерттеу объектісі ретінде таңдау өте өзекті болып табылатынын аңғардық. [18].

Қазақ халықының мәдениетінде бұрыннан келе жатқан дәстүрге сәйкес, бала туылғаннан кейін біраз уақыт бойы босанған әйелдерді және жаңа туған нәрестелерді жақын отбасы мүшелеріне кірмейтін адамдарға көрсету мүмкін болмады. Жүкті әйелдер, босанған әйелдер қырық күн бойы және жаңа туған нәрестелер өмір мен өлім арасындағы шекаралық аймақта болады деп есептелді, сондықтан олар өте осал: олардың өмірі мен денсаулығына басқа дүниелік күштер қауіп төндіреді деп қабылданды. Сол себепті болар, кездескен бұл мерзімді суреттер арасында осы тақырыптағы суреттер жоқтың қасы. Осыған байланысты, көрсетілген фото деректе, жаңа босанған әйел емес, бала әжесімен суретке түсірілген деп ойлаймыз. Себебі, қазақ отбасында бала тәрбиелеуде әжесінің рөлі жоғары екенінің барлығымзға белгілі. Бала да шамасы, қырқынан шығарып кеткен, мүмкін жасы үш айлық балаға жетіп қалған болуы керек. Сол себепті фотоға түскен кейіпкер, ешнәрсені ұайымдамай, алаңсыз отыр. Екінші себеп, қарастырылып отырған кезеңнің адамдары фото деректерді қолданыста көп көрмеген соң, бұл қолдан қолға таралып кететінінен бейхабар секілді. [19].

Біздің кездестірген отбасылық фото деректер арасында 1930 жылдардағы сәбилердің бірнеше фотосуреттері бар. Көрсетілген яғни 1930 жылдардан бастап фотосурет жұмысшылар мен қарапайым қызметкерлерге қолжетімді бола бастады. Халықтың сауаттылық деңгейінің өсуіне, дінге қарсы үгіт-насихаттың «табыстары» мен ырымдарға қарсы күрестің арқасында дәстүрлі тыйымдардың фотосуретке әсері айтарлықтай әлсіреді. Жаңа туған нәрестелерді суретке түсіру әлі қабылданбады, бірақ шақырылған фотографтар кем дегенде үш айлық сәбилерді суретке түсірілген фотолары бар көптеп кездесе бастады.[20]. Сәбилер бейнесінің белгілі бір «каноны» бар: әдетте, олар үнемі жалаңаш, жатып немесе төсекте отырады. Шамасы, бұл стандарт олардың сау, толық және жақсы тамақтанғанын көрсетуге деген ұмтылысты көрсетеді.

Фотоаппаратпен танысу. ҚР ОМА КФДЖАрх. Е-3099. Авторы белгісіз, 1901 ж. Омск қ. өлкетану музейінің қорынан.

Қасиетті шейіт протоирей А.Дагаев отбасымен. ҚР ОМА КФДЖАрх. Е-1866. Авторы белгісіз, Өскемен, 1901 ж. Астанайская мен Алматы епархиясының архив қорынан.

Архив қорларының арасында қазақ отбасы фото деректерінен басқа, қарастырып отырған кезеңде қазақ жерінде өмір сүріп жатқан басқа ұлт өкілдерінің отбасыларының фото деректерін де кездестірдік. Мәселен, көрсетіліп тұрған фото дерек қазіргі Өскемен қаласында 1901 ж. фотоға түсірілген православ бағытындағы христиан дінінің өкілінің отбасымен түскен суреті. Негізінен, XX ғасыр басындағы отбасы тақырыбына арналған визуалды деректердің арасында басқа ұлт өкілдерінің отбасылық визуалды деректерінің арасындағы бар фото деректер арасында дін өкілдерінің, әскери, мемлекеттік қызметкер басқа да қызметтегі тұлғалардың отбасылық суреттері тематикалық фото деректері бар. Яғни, бұл отбасылардың қазақ жеріне белгілі бір мақсат және себептерге көшірілген отбасылар қатарындағы адамдар екендігін көруге болады.

Кедейшілктен ауылын тастап қашып бара жатқан отбасы. ҚР ОМА КФДЖ Арх.5-3370. Д.П. Багаевтың жеке қор коллекциясы, Павлодар облысы, 1912-1914 ж.

Жоғарыда атап өткеніміздей, ҚР ОМА КФДЖ архив қорларының арасында, отбасылық тақырыбына арналған құнды деректерінің бірі ол Д.П. Багаевтың жеке қор коллекциясы. Оны ерекшелігі фото деректердің «сахналанған» деген ілініп тұрған ярылқтың, яғни көз қарастың дұрыс емес екенінен көзіміз жетті. Мәселен арх.нөмері 5-3370 фото дерегіне көз жүгіртетін болсақ, деректің арнайы позаны алып, дайындалып ақылдаса түсірілген дерек есеме екенін түсінуге болады. Алайда, автордың күтпеген жерден бейнелеуді арнайы күтіп жүргенін аңғаруға болады.

ҚР ОМА КФДЖ Арх.Е-9930. Д.П. Багаевтың жеке қор коллекциясы, Павлодар облысы, 1908 ж.

Қорытынды. Бұл мақала ЖТН №АР15473292 «XX-XXI ғасырдағы отбасы тарихының ретроспективасы: Қазақстандағы дәстүр мен модернизмнің визуалды болмысы» тақырыбындағы Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігінің қаржыландыруымен жүзеге асырылып жатқан ғылыми жобасы аясында даярланды.

Мақала даярлау барысында төмендегідей қорындыға келдік:

Ғасырлар бойы отбасы қоғамның ең берік буыны және халықтың мәдениетін сақтау мен жеткізудің ең тиімді құралы болды. Дәл отбасылық өмірде, әдет-ғұрыпмен бекітілген күнделікті өмірде әлеуметтік мирасқорлықты қуалаушылық сақталады және ұрпақтан-ұрпаққа беріледі, бұл

біздің өмірімізде биологиялық рөлден кем емес. Ұлттық салт-дәстүрлер, діл отбасындағы тұлға-аралық қарым-қатынаста, ересектердің мінез-құлық стереотиптерінде бекітіліп, олардан балаға беріледі. Бала өмірінің алғашқы күндерінен бастап, өзінің іс-әрекетін нақты жүзеге асыра бастағанға дейін-ақ тіл мен сенімін, мінез-құлық тәсілдері мен нормаларын, ойлау тәсілін, дүниетанымын, әлеуметтік көзқарастарын, құндылықтар жүйесін меңгереді. Балалық шағында, отбасында қалып-тасқан көзқарастар адамның бүкіл өмірін анықтайды. Сонымен қатар, қоғамдағы әлеуметтік, экономикалық, саяси қатынастарды тұлға аралық отбасылық қарым-қатынастар бейнесі мен ұқсастығы бойынша үлгілейді.

Отбасында адам ғана емес, азамат қалыптасып өседі. Бұл отбасы әлеуметтік микрокосм секілді қабылдауға болады: себебі оның құрылымы үлкен қоғамның микромоделін білдіреді. Онда миниатюрада үлкен қоғамға тән адами қатынастардың барлық ауқымы жатыр. Отбасы қоғамның барлық жиынтығын шоғырландырады және ол арқылы балалар туғаннан бастап қоғамдық қатынастар жүйесіне енеді.

Отбасы – бұл маңызды әлеуметтік институт, онымен көптеген және әр түрлі байланыстармен байланысқан қоғамның негізгі бірлігі. Отбасы қоғамның ішкі жүйесі ретінде, басқалармен қатар, жаңа ұрпақтардың тууы, мазмұны және әлеуметтенуі бойынша нақты функцияларды орындайды, сондықтан әлеуметтік ғылымдардың маңызды объектілерінің бірі болып табылады. Отбасы сөзсіз, қандай да бір жолмен, қоғамда болып жатқан өзгерістерді көрсетеді және, мүмкін, адам өмірінің басқа салаларынан кем емес, өзінің барлық қатынастарымен және тарихи қалыптасқан тәртіптерімен өзгереді. Нәтижесінде қоғамның отбасылық ұйымы тарихшылар үшін үлкен қызығушылық тудырады. Соңғы жылдары отбасын күрделі әлеуметтік организм ретінде түсіну барған сайын басым бола бастады, оның жеке элементтері бір-бірімен тығыз байланысты, неке-отбасылық қатынастарды кешенді пәнаралық зерттеулерді өзекті етеді. Соңғы жылдары тарихшылардың отбасылық мәселелерге назарын күшейту отбасының қоғамның әлеуметтік тарихындағы маңыздылығымен байланысты.

Біз XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы отбасының әлеуметтік тарихы визуалды деректерді талдау барысында:

Қазақ отбасының негізгі түрлері:

- үйленбеген балалары бар ерлі-зайыптылардан қарапайым
- балалары бар ерлі-зайыптыларды және бір-бірімен заңды неке қатынастарында болмайтын туыстарын қамтитын үлкен отбасы;

- екі және одан да көп «йелдері мен балалары бар отбасылар. Соңғы санатқа 15, 20, 30 немесе одан да көп адамды біріктіретін 3-5 немесе одан да көп ерлі-зайыптыларды құрайтын бір ата-бабаның бірнеше ұрпағын қамтитын үлкен тараған әкелік немесе бауырлас отбасылар кіреді. XX ғасырдың басында Қазақстанда үлкен кең тараған отбасылар қоғамның барлық дерлік топтарына таралды. Қарастырылып отырған кезеңде бірнеше қала тұрғындарының арасында шағын отбасылар жиі кездесетін. Жалпы, XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы отбасының әлеуметтік тарихына қысқа-ша шолу көрсеткендей, отбасы ешқандай мағынада тәуелсіз институт емес, оны өз еркімен мүсіндеуге, сақтауға немесе қайта жасауға болмайды. Бұл өркениеттің ажырамас бөлігі және оны қолданыстағы әлеуметтік институттарға сәйкес ұстайтын эволюцияға жатады. Сонымен қатар, отбасының даму процестері және оның қоғаммен өзара әрекеттесуі қайшылықты және "жақсы" – "жаман" ұғымдарында бағаланбайды.

Егер біз Қазақстандағы отбасының әлеуметтік дамуының ерекшеліктерін бөліп көрсетуге тырысатын болсақ, онда біздің елімізді Батыс Еуропа мемлекеттерінен ерекшелендіретін екі өзгешілікті атап өтуге болады: бұл, біріншіден, мемлекеттің отбасылық саладағы маңызды рөлі, екіншіден, жеке өмірдің әлсіз дамуы, революцияға дейінгі Қазақстан халқының көпшілігіне тән отбасылық қатынастардың әлеуметтік сипаты. Шынында да, біздің елде тіпті жаңа тұрмыстық нормалар жоғарыдан енгізіліп, өте қатаң бақыланды.

XX ғасырдың бастапқы жылдарын қамтитын визуалды деректердің жоғарыда мәтінде аты аталған архив қорларындағы саны көп емес екені анықталды;

- Жоба аясында жоспарлағанымыздай, Қазақстан Республикасы мен шет елдердің архив пен музейлерінен басқа, қоғамнан яғни халықтан, жоба тақырыбының маңыздылығын түсіндіру барысында жеке, үйде сақтаулыда тұрған архивтардан фото деректер жинақталады деген жоспар бар. Бірақ, XX ғасырдың бас ширегіндегі визуалды деректер отбасылық архивтарда да жоқтың қасы болып шықты. Оның басты себептерінің бірі, қазақ қоғамындағы мәселен фотоға түсудің дәстүрінің қалыптаспағанын көрсетеді. Әсіресе шаруа мен ауыл тұрғындары арасында;

- Архив қорларында сақтаулы тұрған фото деректердің ғылыми әлеуетінің жоғары екеніне көзіміз жетті.
- XX ғасыр басындағы отбасылық суреттердің барлығын бір сипаттама ерекшелендіреді, ол дәстүрлілік, яғни дәстүрлі киім үлгісі, дәстүрлі үй, дәстүрлі тағам, дәстүрлі тұрмыстық заттар, дәстүрлі өзін-өзі ұстау, яғни отбасы мүшелерінің фото деректеріндегі ер адамның төрде, қалған отбасы мүшелерінің тұрып, немесе отбасының орбитасы отағасының қасын айналып тұрғанымен сипатталады.
- Ерте кезеңдегі студиялық түсірілім (1899 жылдардың аяғы мен 1915 жылдардың басы) портреттік позаның статикалық сипатымен және интерьердегі декордың минималды мөлшерімен ерекшеленеді. Композициялық мүмкіндіктер де шектеулі болды. Сондықтан бар жиһаздар мен портрет әдетте бір жазықтықта болады.
- XX ғасырдың фото деректердің барлығы дерлік «сахналанған» яғни белгілі бір мақсатта түсіріліген деректер емес екеніне көзімізді жеткіздік;
- Сондай-ақ отбасылық фото деректердің негізгі қызметі – «отбасының әлеуметтік капиталын жинақтау және тұрақтандыру» деген қорытынды жасалды. Отбасылық фото деректер отбасының өмірбаянын бейнелейді, отбасы тарихы контекстінде және кеңірек тарихи контекстте жеке өмір сюжетінің тоғысуын көрсетеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Юмкина Е.А. *Внутрисемейное общение в пространственно-временном аспекте / Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина. – 2014. – №4 (Том 5) Психология. – С. 78-87.*
2. Ботт, Э. *Семья и социальная сеть: роли, нормы и внешние отношения в обычных городских семьях.* Лондон: Тависток, 1957.
3. Сексенбаева Г.А. *«Аудиовизуальные документы: источниковедческий и архивоведческий аспекты»* - Алматы, 2020 г. 279 стр.
4. Чудакофф Х. *Жизненный путь женщин: возраст и возрастное сознание, 1865-1915 гг.* Журнал семейной истории, 1980, 5, 274-292.
5. Чудакофф Х. и Харевен, Т.К. *Семейные переходы и структура домохозяйства в более поздние годы жизни.* В Т.К. Харевен (ред.), *Переходы: семейная жизнь и жизненный путь в исторической перспективе.* Нью-Йорк: Академическая пресса, 1978.
6. Старейшина Г.Х., младший. *Дети Великой депрессии: социальные изменения в жизненном опыте.* Чикаго: Издательство Чикагского университета, 1974.
7. Инглхарт, Р. *Культурная эволюция: как изменяются человеческие мотивации и как это меняет мир / Пер. с англ. С.Л. Лопатиной, под ред. М.А. Завадской, В.В. Костенко, А.А. Широкаковой, науч. ред. Э. Д. Понарин. – Москва: Мысль, 2018. – С. 63-68.*
8. В.М. Магидовтың *"Кинофотодокументы в контексте исторического знания".* Москва, 2005 год. С.25-40.
9. Старейшина Г.Х., младший. *История и семья: открытие сложности.* Журнал брака и семьи, 1981, 43 (3), 489–519.
10. Сексенбаева Г. А. *Кинофонофотодокументы как исторический источник: учебное пособие.* -Алматы, 2011. -232 с.
11. Масанов Э.А. *Очерк истории этнографического изучения казахского народа в СССР.* – Алма-Ата: Наука, 1966. – 322 с.
12. Жумабаев М. *Педагогика.* – Алматы, 1992. – 88 с. Мендешев С. *Освобождение от калыма киргизской женщины // Сов. Киргизия. – 1925. – №1. – С. 12-15.*
13. Куфтин Б.А. *Киргиз-казаки. Культура и быт. Этнологические очерки.* – М., 1926. – С. 87. Штуссер А. *Ранние браки и брачный возраст в Казахстане // Журнал ранне-детского возраста. – 1929. – №7. – С. 150-164.*
14. Руденко С.И. *Антропологические особенности западных казаков // Казаки. Антропологические очерки. МОКИСАР. – Вып. 3. Серия Казакстанская. – Л., 1927. – С. 83-194. Баронов С.Ф. и Кузьмина Т.Я. Время наступления зрелости и половая жизнь женщин-казачек // Казаки. Сборник статей антропологического отряда Казакстанской экспедиции АН СССР. МОКИСАР. – Вып. 15. Серия Казакстанская. – Л., 1930. – С.73-98.*
15. Старынкевич И.Д. *Формы заключения брака у турецких племен Сибири и у кочевников Средней Азии // Сборник МАЭ АН СССР. – Т. IX. – Л., 1930. – С. 215-235.*

16. Фиельструп Ф.А. Из обрядовой жизни киргизов начала XX века. – М.: Наука, 2002. – С. 300.
17. Сабитов Н. Некоторые итоги этнографического изучения восточных и юго-восточных областей Казахстана // ВАН КазССР. – 1948. – №8. – С. 67-75.
18. Сабитов Н. Об этнографической экспедиции 1949-1950 гг. по изучению культуры и быта казахского колхозного аула // ИАН Казахской ССР. Серия историческая. – 1950. – Вып. 5. – С. 71-75.
19. Сабитов Н.С. Общественная жизнь и семейный быт казахов-колхозников (по материалам Алма-Атинской и Джамбульской областей) // ТИИАЭ АН КазССР. – 1956. – Т. 3. Этнография. – С. 190-230
20. Востров В.В. Казахи Джаныбекского района Западно-Казахстанской области (Историко-этнографический очерк) // ТИИАЭ АН КазССР. – 1956. – Т. 3. – С. 5-104.

References:

1. Yumkina E.A. Intra-family communication in the space-time aspect / *Bulletin of the Leningrad State University named after A.S. Pushkin*. – 2014. – No. 4 (Volume 5) *Psychology*. – S. 78-87.
2. Bott, E. *Family and social network: roles, norms and external relations in ordinary urban families*. London: Tavistock, 1957.
3. Seksenbaeva G.A. "Audiovisual documents: source and archival aspects" – Almaty, 2020, 279 pages.
4. Chudakoff H. *The life path of women: age and age consciousness, 1865-1915*. *Journal of Family History*, 1980, 5, 274–292.
5. Chudakoff H. and Hareven, T.K. *Family transitions and household structure later in life*. In T.K. Hareven (Ed.), *Transitions: Family Life and Life Path in Historical Perspective*. New York: Academic Press, 1978.
6. Elder G.H., Jr. *Children of the Great Depression: Social Change in Life Experience*. Chicago: University of Chicago Press, 1974.
7. Inglehart, R. *Cultural evolution: how human motivations change and how it changes the world / Per. from English*. S. L. Lopatina, ed. M. A. Zavadskaya, V. V. Kostenko, A. A. Shirokanova, scientific. ed. E. D. Ponarin. – Moscow: Thought, 2018. – S. 63-68.
8. V.M. Magidovtyn "Film and Photo Documents in the Context of Historical Knowledge". Moscow, 2005. pp.25-40.
9. Elder G.Kh., Jr. *History and family: the discovery of complexity*. *Journal of Marriage and Family*, 1981, 43(3), 489–519.
10. Seksenbaeva G. A. *Film and photo documents as a historical source: textbook*. – Almaty, 2011. – 232 p.
11. Masanov E.A. *Essay on the history of the ethnographic study of the Kazakh people in the USSR*. – Alma-Ata: Science, 1966. – 322 p.
12. Zhumabaev M. *Pedagogy*. – Almaty, – 1992. – 88 p. Mendeshev S. *Liberation from the kalym of a Kyrgyz woman* // *Sov. Kyrgyzstan*. – 1925. – No. 1. –P. 12-15.
13. Kuftin B.A. *Kyrgyz Cossacks. Culture and life. Ethnological essays*. – M., 1926. – 87 p. Shtusser A. *Early marriages and marriageable age in Kazakhstan* // *Journal of Early Childhood*. – 1929. – No. 7. – S. 150-164.
14. Rudenko S.I. *Anthropological features of the Western Cossacks* // *Cossacks. Anthropological essays*. MOKISAR. – Issue. 3. *Kazakhstan series*. – L., 1927. – S. 83-194. Baronov S.F. and Kuzmina T.Ya. *The time of onset of maturity and the sexual life of Cossack women* // *Cossacks. Collection of articles of the anthropological detachment of the Kazakh expedition of the Academy of Sciences of the USSR*. MOKISAR. – Issue. 15. *Kazakhstan series*. – L., 1930. – S.73-98.
15. Starynkevich I.D. *Forms of marriage among the Turkish tribes of Siberia and the nomads of Central Asia* // *Collection of the MAE Academy of Sciences of the USSR*. – T. IX. – L., 1930. – S. 215-235.
16. Fielstrup F.A. *From the ritual life of the Kirghiz at the beginning of the 20th century*. – M.: Nauka, 2002. – 300 p.
17. Sabitov N. *Some results of the ethnographic study of the eastern and southeastern regions of Kazakhstan* // *VAN KazSSR*. – 1948. – No. 8. – S. 67-75.
18. Sabitov N. *On the ethnographic expedition of 1949-1950. on the study of culture and life of the Kazakh collective farm village* // *IAN of the Kazakh SSR. Historical series*. – 1950. – Issue. 5. – S. 71-75.
19. Sabitov N.S. *Public life and family life of Kazakh collective farmers (based on the materials of Alma-Ata and Dzhambul regions)* // *TIIAE AN KazSSR*. – 1956. – Т. 3. *Ethnography*. – pp. 190-230
20. Vostrov V.V. *Kazakhs of the Dzhanibek district of the West Kazakhstan region (Historical and ethnographic essay)* // *TIIAE AN KazSSR*. – 1956. – Т. 3. – S. 5-104.